

UOT. 598.2/9

**CƏNUBİ XƏZƏRİN QƏRB SAHİLİNDƏ QIŞLAYAN QUŞLARIN
BİOTOPLARDAN İSTİFADƏ FORMALARI****Ə.N.TAĞIYEV****Bakı Dövlət Universiteti
tağiyev_eko @ rambler.ru**

İlk dəfədir ki, Cənubi Xəzərin qərb sahilində qışlayan quşların biotoplardan istifadə formaları populyasiya səviyyəsində araşdırılıb: hərtərəfli istifadə (ht), yuvalama (yv), yemlənmə (ym), gecəlmə (g), dincəlmə (d). Quşların qışladığı ayrı-ayrı biotoplardan istifadə formalarının öyrənilməsi genetik fondun və təbii bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanması probleminin həlli üçün vacibdir.

Açar sözlər: qışlayan, biotopdan istifadə, hərtərəfli, yuvalama, yemlənmə, gecəlmə, dincəlmə.

Müasir dövrdə ətraf mühitin qorunması və təbii biosenozlardan səmərəli istifadənin elmi əsaslarla həyata keçirilməsi üçün genetik fondu bioloji müxtəliflik səviyyəsində saxlamaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bioloji müxtəliflik haqqında 5 iyun 1992-ci il tarixli Beynəlxalq konvensiya, Beynəlxalq əhəmiyyətli su hövzələrinin, köçəri quşların qorunması konvensiyası (Ramsar, 1971), Azərbaycan Respublikasının 4 iyun 1999-cu il tarixli "Heyvanlar aləmi haqqında", Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitə dair qanunlar toplusu (1,2) "Bioloji müxtəlifliyin və onun genetik fondunun qorunması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 dekabr 2002-ci il tarixli (3) sərəncamının icrasına uyğun olaraq heyvanların trofik və biotopik əlaqəsinə aid tədqiqatların aparılması tələb olunur.

Cənubi Xəzərin qərb sahili bir çox quşların miqrasiya istiqamətində yerləşir. Quşların bəziləri burada qışlamaq, bəziləri yuvalamaq, bəziləri yuvalama və qışlama yerləri arasında qısa müddətli dincəlmək, bəziləri isə bütün ömürləri boyu burada oturmaq yaşayır.

Cənubi Xəzərin qərb sahilində qışlayan quşların bəzi növləri kifayət qədər, çoxu isə zəif öyrənilib. Lakin qışlayan quşların populyasiya səviyyəsində xüsusi planla öyrənilməsi, həm də ərazidəki biotoplardan istifadə formaları heç öyrənilməyib. Ornitoloji ədəbiyyatda bu ərazidə qışlayan quşların bio-

logiyası haqqında olan son məlumatlar Q.T.Mustafayev, N.A.Sadıqova (7,8), İ.R.Babayev (4,5,6) və Ə.N.Tağıyevin [9] əsərlərində qeyd edilib.

Material və metodlar

Çöl tədqiqatları 2005-2011-ci illərdə aparılıb. Tədqiqatlar Abşeron yarımadasından Astaraya qədər olan ərazini əhatə etməklə marşrut üsulu ilə piyada, atla, mühərrikli və mühərriksiz qayıqlarla və avtomobillə aparılıb. Durbindən və Karl Zeis teleskopundan istifadə olunub. Qışlayan quşların biotoplardan istifadə formalarını müəyyən etmək üçün dekabr, yanvar, fevral aylarında tədqiqatlar aparılıb. Zəngin biotoplar qrupu əsasən Qızılağac körfəzi, Kürün deltası və ona yaxın ərazilərdə müəyyən olunub.

Cənubi Xəzərin qərb sahilində aşağıdakı əsas biotoplar qrupunu ayırmışıq:

1. Yulğun bataqlığı
2. Qamış bataqlığı
3. Cığ bataqlığı
4. Çəmənlik bataqlığı
5. Quru yulğun cəngəlliği
6. Quru qamış cəngəlliği
7. Böyük Qızılağac körfəzinin akvatoriyası
8. Kiçik Qızılağac körfəzinin akvatoriyası
9. Xəzərin akvatoriyası
10. Sahil qumluqları və qayalıqlar
11. Sahil boyunca olan göllər, gölməçələr və kanallar
12. Böyütkən cəngəlliği
13. Adalar
14. Yarım səhra, bozqır, yarıqanlar
15. Üzüm plantasiyaları
16. Meyvə bağları
17. Tarla və bostanlar
18. Kənd, qəsəbə, yollar və müvəqqəti tikililər
19. Köhnə platformalar

Nəticələr və onların müzakirəsi

Cənubi Xəzərin qərb sahilində yulğun bataqlığından qışlamaq üçün istifadə edən quşlar 3 növdür. Bunlardan 2 növü hərtərəfli (*Gallinago gallinago*, *Porzana porzana*), bir növ *Numenius arquata* yem üçün istifadə edir.

Qamış bataqlığı biotopundan istifadə edənlər də 3 növdür: *Podiceps grisegena* yem, *Porzana porzana* və *Gallinago gallinago* hərtərəfli istifadə edir.

Cığ bataqlığından istifadə edən qışlayan quşlar 4 növdür: *Gallinago gallinago*, *Limosa limosa*, *Tringa nebularia* yem üçün, *Porzana porzana* isə hərtərəfli istifadə edir.

Quru yulğun cəngəlliindən dincəlmək üçün istifadə edənlər: *Aquila clanga*, *Falco cherrug*, *Falco columbarius*, *Falco peregrinus* yem üçün, *Troglodytes troglodytes* yem və gecəlmək, *Scolopax rusticola* gecəlmək üçün istifadə edir.

Troglodytes troglodytes quru qamış cəngəlli biotopundan həm gecəlmək, həm də yem üçün istifadə edən bir növdür.

Qışlayan quşlardan çoxunun su-bataqlıq quşları olduğunu nəzərə alsaq görərik ki, Böyük Qızılağac körfəzinin akvatoriyasından istifadə edənlər çoxdur. Akvatoriyada qışlayan quşların əksəriyyəti bu biotopdan hərtərəfli istifadə edir: *Podiceps grisegena*, *Pelecanus onocrotalus*, *P. crispus*, *Gygis olor*, *C. cygnus*, *C. bewickii*, *Anas crecca*, *A. strepera*, *A. penelope*, *A. acuta*, *A. clupeata*, *Aythya ferina*, *A. fuligula*, *A. marila*, *Bucephala clangula*, *Mergus merganser*, *Larus ichthyatus*, *L. argentatus*, *L. canus*. Dincəlmək üçün istifadə edən isə bir növdür (*Anser anser*).

Kiçik Qızılağac körfəzinin akvatoriyasından hərtərəfli istifadə edənlər Böyük Qızılağac körfəzində olduğu kimidir. Təkcə *Larus bewickii* Kiçik Qızılağac körfəzindən yemlənmək üçün yararlıdır. *Larus ichthyatus* isə hərtərəfli deyil, əsasən yem üçün istifadə edir.

Sahil qumluq və qayalıqlar biotopları qrupundan qışlayan quşlar əsasən yem üçün yararlanırlar: *Aquila helica*, *A. chrysaetos*, *Ascipiter gentilis*, *Falco cherrug*, *F. columbarius*, *F. peregrinus*, *Buteo buteo*, *Gallinago gallinago*, *Limosa limosa*, *Calidris alba*, *Numenius arquata*, *Tringa nebularia* hərtərəfli, *Larus ichthyatus* gecəlmək, *Larus argentatus* və *Larus canus* dincəlmək üçün istifadə edir.

Sahil boyu göllər, gölməçələr və kanallar biotopları qrupundan *Podiceps grisegena*, *Anas crecca*, *A. strepera*, *A. penelope*, *A. acuta*, *A. clypeata*, *Falco peregrinus*, *Gallinago gallinago*, *Numenius arquata*, *Limosa limosa*, *Larus ichthyatus*, *L. argentatus*, *L. canus* yem üçün, *Tunga nebularia* isə hərtərəfli istifadə edir.

Böyütkən cəngəlli biotopundan *Aquila clanga*, *A. helica*, *A. chrysaetos*, *Ascipiter gentilis*, *Buteo buteo*, *Falco cherrug*, *F. columbarius*, *F. peregrinus*, *Regulus regulus*, *Scolopax rusticola*, *Tuto alba*, *Fringilla coelebs*, *F. montifringilla* əsasən yem üçün istifadə edirlər. Üzüm plantasiyaları biotopundan *Aquila helica*, *A. chrysaetos*, *Fringilla coelebs* və *Fringilla montifringilla* yem üçün faydalanır.

Meyvə bağları biotopundan *Aquila helica*, *A. chrysaetos*, *Ascipiter gentilis*, *Falco peregrinus*, *Regulus regulus* yem kimi, *Falco cherrug*, *F. columbarius*, *Scolopax rusticola*, *Fringilla coelebs*, *F. montifringilla*, *Buteo buteo* hərtərəfli, *Corvus frugilegus*, *Troglodytes troglodytes* və *Regulus regulus* yemlənmək və gecəlmək üçün istifadə edir.

Tarla və bostanlar biotopları qrupundan *Anser anser*, *A. albifrons*, *A. erythropus*, *Aquila clanga*, *Falco cherrug*, *Buteo buteo*, *Corvus frugilegus*, *Fringilla*

gilla coelebs, *F. montifrongilla* yem üçün *Troglodytes troglodytes* yem və gecələmək, *Calidris alba*, *Anthus pratensis* hərtərəfli istifadə edir.

Kənd, qəsəbə, yollar və müvəqqəti tikililər biotoplar qrupundan qışlayan quşlardan *Falco cherrug*, *Falco columbarius*, *Larus argentatus*, *Larus canus* yem üçün, *Corvus frugilegus* və *Regulus regulus* yemlənmək və gecələmək, *Tuto alba*, *Fringilla coelebs*, *Fringilla montifrongilla* hərtərəfli istifadə edir.

Cənubi Xəzərin qərbində yerləşən adalardan qışda istifadə edən quşlardan *Pelecanus onocrotalus*, *P. crispus*, *Anser anser*, *A. albifrons*, *A. erythropus*, *Aquila glanga* dincəlmək, *Tringa nebularia* isə hərtərəfli istifadə edir.

Köhnə platformalardan *Larus ichthyatus* gecələmə və dincəlmə, *Larus argentatus*, *Larus canus* gecələmək, *Buteo buteo* yemlənmək üçün istifadə edir. *Aquila helica* dincəlmək, *Aquila chrysaetos* dincəlmək və gecələmək üçün yararlanır.

Yarımsəhra, bozqır, yarpaqlar biotoplar qrupundan qışlayan quşlardan *Anser albifrons*, *A. erythropus*, *Aquila helica*, *A. chrysaetos*, *Falco columbarius*, *F. peregrinus*, *Corvus frugilegus*, *Regulus regulus*, *Larus ichthyatus*, *L. argentatus*, *L. canus*, *Tuto alba*, *Fringilla coelebs*, *F. montifrongilla* yem üçün, *Tetrax tetrax*, *Melanocorypha leucoptera*, *Alauda arvensis*, *Anthus pratensis* hərtərəfli istifadə edir.

Cənubi Xəzərin ümumi akvatoriyasından qışlayan quşların çoxu hərtərəfli istifadə edir: *Podiceps grisegena*, *Pelecanus onocrotalus*, *P. crispus*, *Cygnus olor*, *C. cygnus*, *C. bewickii*, *Anas crecca*, *A. strepera*, *A. penelope*, *A. acuta*, *A. clypeata*, *Aythya ferina*, *Bucephala clangula*, *Mergus merganser*, *Larus argentatus*, *Larus canus*. *Anser anser* dincəlmək, *Anser albifrons* və *Anser erythropus* dincəlmək və gecələmək, *Aythya marila*, *Aquila clanda*, *Larus ichthyatus* yemlənmək üçün istifadə edir.

Çəmənlik bataqlığından *Aquila helica*, *Gallinago gallinago* *Larus argentatus*, *Larus canus* yemlənmək, *Numenius arquata*, *Limosa limosa*, *Tringa nebularia* hərtərəfli istifadə edir. Beləliklə, Cənubi Xəzərin qərb sahilində qışlayan quşların ən çox istifadə etdikləri təbii biotoplar Böyük və Kiçik Qızılağac körfəzinin və Xəzərin akvatoriyasıdır. Ən az istifadə olunan təbii biotoplardan yulğun, qamış, cığ bataqlığı, quru yulğun və qamış cəngəlliyi, böyütkən cəngəlliyi və demək olar ki, bütün antropogen biotoplar qrupudur. Bunun da əsas səbəbi qışlamağa gələn quşların böyük əksəriyyətinin su-bataqlıq quşları olmasıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitinə dair qanunlar toplusu / H.S.Bağırovun redaktəsi ilə. Bakı: El–Alliance, 2002, I c., 404 s.
2. Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitinə dair qanunlar toplusu / H.S.Bağırovun redaktəsi ilə. Bakı: El–Alliance, 2002, II c., 424 s.
3. Bağırov H.S. İlham Əliyevin uğurlu ekoloji siyasəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2008, 399 s.
4. Babayev İ.R., Əsgərov F., Əhmədov F. Bioloji müxtəliflik. Xəzərin Azərbaycan hissəsinin suda üzən quşları. Bakı: Nurlar, 2007, 136 s.

5. Babayev İ.R. Xəzər dənizinin Cənub-Şərqi Şirvan düzünə həmsərhəd hissəsində qışda suda üzən quşların növ tərkibi, sayı, yayılması və onlara təsir edən amillər // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. I c., Bakı: Elm, 2008, s.601-606.
6. Babayev İ.R. Xəzərin Abşeron-Qobustan sahil zolağında qışda sudaüzən quşların əsas toplanı yerləri, sayı və onlara təsir edən amillər // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri. I c., Bakı: Elm, 2010, s.816-824.
7. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycanın quşları (təyinedici). Bakı: Çəşioğlu, 2005, 419 s.
8. Mustafayev Q.T., Sadiqova N.A. Azərbaycan faunasının taksonomiyası və coğrafiyası (onurğalılar). Bakı: Bakı Universiteti, 2011, 207 s.
9. Tağıyev Ə.N. Cənubi Xəzərin qərb sahilində quşların biotopik yerləşməsi. Azərbaycan zooloqlar cəmiyyətinin əsərləri. III c., Bakı: Elm, 2011, s.308-315.

ФОРМЫ ПОЛЬЗОВАНИЯ БИОТОПАМИ ЗИМУЮЩИХ ПТИЦ НА ЗАПАДНОМ ПОБЕРЕЖЬЕ ЮЖНОГО КАСПИЯ

А.Н.ТАГИЕВ

РЕЗЮМЕ

В работе впервые приведены формы пользования биотопами зимующих популяций птиц на западном побережье Южного Каспия. Установлены биотопы используемые популяциями каждого вида птиц: для гнездования, питания, отдыха, ночевки, для все-стороннего использования в пределах региона. Такой подход необходим для решения проблемы сохранения естественного биоразнообразия.

Ключевые слова: зимующий, использование биотопов, всестороннее гнездование, кормовые, ночевка, отдых.

FORMS OF USING HIVERNER BIRDS' BIOTOPES IN THE WESTERN COAST OF THE SOUTH CASPIAN SEA

A.N.TAGHIYEV

SUMMARY

The article is the first to provide the location and the using forms of hiverner birds' biotopes in the western coast of the South Caspian Sea: comprehensive, nest, feeding, accommodation, leisure. The study of forms of using hiverner birds' biotopes for various purposes is the main issue for the solution to the problems of preservation of the natural biological diversity.

Key words: wintering, use of biotopes, comprehensive, nesting, feeding, overnight, relaxation.

*Redaksiyaya daxil oldu: 12.01.2012-ci il
Çapa imzalandı: 31.05.2012-ci il*